

Çuwal bagşy: Kümüşçi ussanyň zürýady

Category: Aýdym-saz sungaty, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Çuwal bagşy: Kümüşçi ussanyň zürýady KÜMÜŞÇI USSANYŇ ZÜRÝADY

Göýä ata-babalardan galan gepiň doğrulgyny ýene bir sapar subut edýän ýaly, ine, birmahalky gurap-gugaryp galan köne akaba öne suw gelipdir. Bu gowulygyň alamaty. Dünýädäki ähli zatlar üýtgap, özgerip ýene-de gaýtalanýar diýen gadymy pelsepe hä beresiň gelip dur... Täzeden suw gelen jar ýere siňip ýatan göçülen ýurduň içinden egrem-bugram bolup geçýär-de oña dirilik alamatyny çayýar. Onbegi obasyna o zamanlarda Öwji-Mowdut diýerdiler. Gadymy Öwji-Mowdut. Alilileriň ownuk tireleri: göweler, jiňjiňiler, gökkümezliler, kepbanlar, aýylar, terekmeler, gyllylar,çaňly, garagollar, kärgizler, çuwallar... şu ýerde ýaşapdyrlar. Garly çuwalyň iň eziz gören zürýady Magtymguly-da owlak-guzy bakyp, aýagyna tiken çümdürip, gülüp-aglap, aýdym aýdyp, goşgy-gazal düzüp şu ýerlerde ösüp ulalypdyr... Hon-ha, Ýogyn diň ýagyş-ýatyra dözmän igläp-eräp sudur bolup galypdyr. Diňe «Ýylgyn öwlüýä» pür-pudak ýaýyp, öý ýaly bolup otyr. Ol bu ýerdäki öten-geçen wakalaryň hemmesini hakydasыnda saklap, dymyp otyr. Wah, dili bolsa, sözlese, saýasynda oturyp diňlešeň.

Ýöne Ynsan ähliniň Hakyda atly aňdan-aňa, ýürekden-ýürege uçýan kümüş perli bir täsin guşy bar. Bu göze görünmeýän ajaýyp guş bize iň mukaddes sözleri, wakalaryň beýanyny ýyllaryň gatyndan alyp gelýär-de adamlaryň dilinden birek-birege ýetirýär. Togsanyň onuna gadam basyp dünýäden gaýdan şeýle üýtgeşik zehinli-ýatkeş düýe çopan Weýs Nury oglundan, 1976-njy ýylда 76 ýaşap dünýäden öten Oguldursun Ýegendurdy gyzynadan, 87 ýaşly Öwlüýäguly Nury oglundan, meşhur Gylyç bagşynyň ýakyn garyndaşy segsene gadam basan Muhammet Ata oglundan, uruş we zähmet weterany, mugallym Meret Baýramowdan, Ýylanly etrabynda Magtymguly Garly bilen golaý goşy bolup

oturyp ýakyn gatnaşyk saklan adamlardan 94 ýaşly Wekil agadan, 1958-nji ýylda 75 ýaşynyň içinde aradan çykan Ermekbaý agadan, ýaňy-ýakynda 92 ýaşap dünýäden gaýdan Mätgurban Ata oglundan, 67 ýaşly ussa Piri Mämmet oglundan, Atabaý bagşynyň ogly Nury agadan, başga-da köp-köp adamlardan eşiden gürrüňlerimizi, şeýle hem 1959-njy ýylda «Edibiýat we sungat» gazetinde Çuwal bagşy hakynda uly makala bilen çykyş eden belli gyjakçy Sapar Bekiniň agasynyň ogly Goçow Gurbanyň ýatlamalaryny (ol öz makalasynda Çuwal bagşynyň hut öz eli bilen latyn grafikasynda ýazan terjimehalyny peýdalanypdyr, şol ýazgy Medeniýet Ministrliginde saklanýar) şular ýaly anyk taryhy faktlary hyýalymyzda birlaý aýlap sepleşdirýäs welin bu gürrüňler, wakalar, ýatlamalar Garly ussanyň sünnäläp kümüşden kökeren zynjyrasy ýaly lowurdap, bir düzüme düzüm-düzüm düzülýär...

* * *

Özara jeňden, çapawulçylykdan, Eýran hanlarynyň ýer-suw üçin talap edýän salgydyndan halys bez-bez bolup, garry Watana-Wasa göçüp gitmäge mejbür bolan alililer Hywa hanlygynda-da uzak eglenip bilmediler. Olar Alili-oýda öz kowumdaşlary garadaşlylar, ýemreliler, göklenler bilen ýanaşyk otursalar-da ornaşyp-ösňäp, ýerläp bilenokdylar. Soňky gelenleriň pikir – hyýaly ýeňe dogduk diýara – Ahala gaýdyp barmakdady. Ahyrsoň maslahaty çugdamlan alililer XIX asyryň ikinji ýarymynda ýene-de Arkaja-Kaka etrapyna göç etdiler. Olara akyllılykda, parasatlylykda, batyrlykda, nuranalykda saýlanyp duran Derwüş onbegi atly nazarkerde adam serdarlyk edipdir. «Ýokarda Hudaýyň, ýerde Derwüş onbeginiň şerapaty bilen alili öz ýer-ýurduna eýe boldy» diýip, garrylar geçmişi ýatlaýarlar. Köpetdagdan akyp gelýän durnagöz çeşme-çaýlaryň boýunda küren-küren oba bolup oturan il-halk galagoply zamananyň ýagdaýyna göre güzeran görüpdir: Eýran hanlaryna ýene-de ýer-suw üçin paç töläpdir, käte ýagy gaýtarypdyr, alamana gidipdir, käriz gazyp gum etegindäki adyrlara suw getiripdir, degirmen gurupdyr, düme ekin ekip hasyl ýygnapdyr, toý tutup bagşy aýtdyrypdyr...

Şahandaz ilat bagşy-sazandasyna aýratyn sarpa goýýardy. Annaly bagşy ýaly hakdan içen bolsaň-a bar onsoň... Aýdym aýdyp, saz çalyp Hywanyň hanyndanam sowgat-serpaý alan Annaly bagşy Eýranyň galasyňyň hanynyň huzuryna-da eli gazma dutarly barmaga çekinmändir. Ol bu galanyň hanynyň ökde sazandasы bilen ýaryşypdyr. Aýdym-sazy bilen ýedi ýesiri bendilikden halas edipdir. Otuz baş-kyrk ýyl çemesi wagt geçenden soň Annaly bagşynyň edermenligini meşhur Şükür bagşy gaýtalapdyr.

...Indi Annaly bagşynyň ogly Gulyç bagşy (1858-1918) ýetişipdi. Myrat bagşy, Baýramaly bagşy dagy toýlarda onuň bilen darkaş gurýardy. Yüzbaşylardan Allaýaryň dördünji ogly Çary çepbe (çepbekeý bolany üçin oňa Çepbe diýer ekenler) üýtgeşik sazanda bolup döredi. Duşakdan Şükür bagşy, Gökdepeden Sary bagşy onuň ýanyna gelýärdi. Käte Çary çepbe olar bilen tırkeşip çykyp giderdi, hepdeläp, aýlap öýüne köwlenmezdi. Il arasynda, toýda-tomguda käte bir görünýän iki sany gartaşan şahyram bardy. Olaryň biri Aşyky lakamly Oraz kördi. Oraz kary gargy tüydügiň gapdalandan aýdyma gygyran wagty toý märekesi tolkun atýan ummana dönerdi. Ol öz goşgusyny aýdym edip aýdardy:

«...Aşyk Oraz diýer-eý, näzlim, gel-ýe, näzlim.
Köli ördeg-eý, guba gazlym...»

Ýagmyr şahyry diýsene. Onuň goşgy-gazalynyň sözlerine bal gatyylan ýaly ahyryn.

«Men aşyky-zaryň men, sen söýgülü dildarym...»

– diýip, özi garrasa-da göwni garramadyk şahyr täze düzen şygryny hiňlenjiräp, labyzly okap başlar welin, Çary çepbe: «Hany, täzeden başlaly, halypa» – diýip, ýüpek kirişli dutaryny zarýyldadyp, goşgynyň äheňi bilen deň hörpden gopýan şirinden-şirin heň düzäýmezmi. Baş-on günden soň toýa bararsyň welin «Çoh derde goýan ýarym» diýen täze bir üýtgeşik, göwne ýakymly aýdymy diňläp gaýdarsyň. Gün uzakly gün onsoň şol aýdymyň heňini gözläp, sözünü gözläp aýdyma zowlatjak bolup ýörensiň... «Men aşyky-zaryň men...»

Toýda Gylyç bagşy aýdaýsa, Daň ýyldyzyny säherletmen gaýtjak gümanyň ýokdur. Bagşy dessan aýdanda märeke onuň bilen bir jan-bir ten bolýar galyberýär. «Ýusup-Ahmedi», «Döwletýar begi» ýa-da «Görogludan» aýdaýsa... Käte ol «Serpik ýapany» aýdardy. Türkmeniň toý tutuşy hakyňda bagşy-ozanyň birin-birin nama aýdyşyny siz bilyänem dälsiňiz. «Serpik ýapan» şoldur. Arman onuň ýaz- gysy heniz tapdyranok,

Gylyç bagşy aýdym-saza ezber bolşy ýaly özem giň göwünli, sahawatly, döwletment adam bolupdyr. Gerdenlek, daýaw ak sakally, namazly-täretli, halalhon bu kişi eline dutaryny alyp jaýlaşykly oturandan toýa gelenler jadylanın ýaly bolar ekeni: Ol uly baýlaryň mähellesi köp toýlarynda köp-köp haýyr-sahawat edipdir. Aýdyma başlamazyndan öň: «A-how, jemagat! Soňundan aýtdy-aýtmady diýmäň-ow, puluňza berk boluň. Şu gije ähliňiziň jübiňizi bilbiliň ketegine dönderjekdirin. Hany, bermejek bolup, puluňzy berk gysymlap oturyň bakaly» – diýip, şert goýup aýdym aýtmaga başlapdyr. Ol şeýle bir aýdar ekeni, garyp biçärelerem «Wah, pulum bolsa, Gylyç bagşa menem bir aýdym aýdyrsadym» diýip armanda galar ekenler. Oňa derek Gylyç bagşy armandan çykýardy. Ol hemme düşen puly, sowgat berlen janylarynyň ýaryndan köpüsini toý sowlandan soň garyp-gasarlara, ýetim-ýesirlere, hossarsyzlara özi elin gowşuryp gaýdýardy.

Il-gününiň hakydasında meşhur Gylyç bagşy şu keşbinde häli bu güne çenli ýaşap ýor.

„Garly ussa-da «Gylyç bagşy aýtjakmyş» diýen habary eşitse, uzakdaky obalara gitmeli bolsa-da giderdi. Bir çetde oturyp bagşyny ine-gana diňlerdi. «Bu gije Annaly bagşy pahyr-a tirsegine galandyr» – diýip, öz ýanyndan garry bagşyny ýatlardy. Eger kimdir biri oňa: «Garly, seniňem bir zürýadyň şu bagşy ýaly bolar» diýäýse, megerem ussanyň gahary gelerdi. Sebäbi olam beýleki adamlar ýaly «Gylyç bagşy ýaly bagşy gaýdyp eneden dogmaz» diýip, pikir edýärdi... Emma onuň Çuwal bagşy diýip ady ile doljak perzendi öýünde, sallançakda süýji ukuda ýatyrydy...

Mämmetguly, Magtymguly, Hudaýguly, Gülbar, Oguldöndi, Annagözel – şu başısı Garly çuwal bilen Ogulgül ejäniň perzentleri bolmaly. Magtymguly 1889-njy ýylyň ýazynda dünýä inipdi. Ol ilki ejizjedi, çyrçyklydy. Syrkaw-sökellikden açylansoň ony kän öye salmadylar, özi ýaly çagalara garylyp-gatylyp ýörsün diýip ony häli-şindi köçä kowdular. «Çaganyň oýnagy gyl bolandan, gum bolsun» diýlenini etdiler. Şeýdip ol ekabyrlanyp, ers-mers boldy ötägitdi.

Mämmetguly gargy tüýdugiň, tamdranyň gapdalynda ýanama aýdyma gygyrardy. Onuň ýakymly sesi bokurdagynda gaýnar durardy. Öýde onuň bir köreşeje dutaram bardy. Mahal-mahal ol Magtymgulynam ýanyna alyp dostunyňka giderdi. Onuň dosty Baýram Mürrük gowy sazandady, dutarda şirin sazlary, syrly mukamlary çalardy. Sazandanyň dogany Amandurdy Mürrük gargy tüýdükde «Akbilek», «Torgaý guşlar» ýaly täsin sazlary çalyp Magtymgulyny haýrana goýýardy.

Magtymguly Mürrük kähudanyň körpe ogly Bäsim bilen deň-duşdy. Ikisi ömürlük ýegre dost bolup gatnaşdylar.

Garagol Bäsim bir sapar oňa agasy Baýramyň dutaryny ogurlap getiribem beripdi: «Al, çal! Çalasyň gelýär ahyryny. Çal, aşsam öne bildirmänjik ýerinde goýaryny» diýipdi. Emma Magtymguly lowurdap duran gara dutary sypalap-sypalap yzyna gaýtardy. «Bäsim, dutary äkit-de ýerinde goý. Muny çalyp bilmeseň tirňildetmek günä bormuşyn...».

Bir gün iki dost tirkeşip Gylyç bagşyny diňlemäge toýa gitdi. Toýa Myrat bagşy, Baýramaly bagşy, Çary Çepbe dagam gelen eken. Toý sowulýança otursalar öýde käýinç-sögünç eşitjekdiklerini bilselerem olar bu ýerden gidip bilmediler. Tä daň agarýanca toýda gap-çanak daşap, çay demläp hem hyzmat etdiler hemem aýdym-saz diňlediler.

Her gezek Gylyç bagşy çugdamlanyp aýdyma başlajak bolanda Magtymguly gobsunyp-gobsunyp gidýärdi... Onuň aýdýan aýdymalary üýtgeşikdi:

«Ne sebäpden çykdyň-e-eý, midýan çöllere, gel-e-eý...»

...Magtymguly täk özi beýewan çöle çykan aşky-diwana ýaly

gözlerini szüp, başyny ýaýkap, özünü unudyp aýdyma siňip gidýärdi. Dosty Begim oňa: «Uklajak bolsaň tur, gaýdaly-how» diýip, igenýärdi. Humarly gözlerini szüp oturan Magtymguly oňa jogap bermelidirem öýdenokdy.

* * *

Bolmalysam şeýledi, şeýle-de boldy. Bir günden bir gün çuwallaryň toýunda zereň oglan Magtymgulyjyk halaýygy haýrana goýdy...

Hemiše garry şahyr Oraz Aşyky toý gutlardy. Kary dünýäden gaýdaly bări bu eýýämllerde toý günü jemagatyň öňüne çykyp toý gutlap ýörenem ýokdy. Dogrusy, bu hemme kişiniň başarjak işem däl. Ine, onsoň bu gün toý gutlamak üçin gökkümmezli Begiş bay orta çykdy. Ol gepe-söze ökde, dilewar adamdy. Märeke onuň bilen deň gol göterdi:

Jan jigerim! Toý tutupsyň gutly bola.

Gutly mübärek bola.

Tagarylla edep gaýry tewärek.

Ylahy toýuňyz bolsun mübärek,

Kedurat hanyýyzdan dury bolsun.

Ylahy göwnüňiz messury bolsun.

Ylahy Täji han bardyr jahanda

Seniň adyň gezsin külli jahanda.

Bahakgy Seýidahmet, Şahymerdan

Mukdyry bolsun saňa medetkär.

Toýuň toýa ulaşsyn, ujy bize bulasyn.

Gelinler pişme seçsin, oglanlar alyp gaçsyn.

Gelin al-da çyrpy sal,

Begres geýip begensin.

Dördüsü el keteni,

Tamam daraýy bolsun.

Haram zatdan daş etsin.

Halala ýoldaş etsin.

Goýun ýaly köpelsin,

Düye ýaly tirkelsin.

Tırkeş-tırkeşe degsin.

Ala ýüpli sallançak, dört tarapdan üwrelin.

Sallançagy berk bolsun.

Ogly-gyzy köp bolsun.

Ogluň bilen orda bol.

Gyzyň bilen guda bol.

Toýly bolsun, taýly bolsun,

Üsti ak öýli, jaýly bolsun.

Hudaýdan gorkuly bolsun,

Bendeden utançly bolsun.

Il-güni bilen ýyldyzy alyssyn.

Giren öýüne mähriban bolsun.

Ýagyş ýagar paýyr-paýyr,

Çarwaýy heleý geçeňi aýyr.

Atyň rysgy-alnynda,

Düýäň rysgy-bilinde.

Aş goşulsyn aşyňa, döwlet gonsun başyňa,

Bedene kimin ýorgalap Hydryr gelsin gaşyňa,

Toýa habarçy belläň-ilersi Garrygala.

Aşak ýuzi Şagadam, Hywa, Mary, Buhara.

Weýis baba, Pelwan ata, – Ýyldyz babanyň nesli

Garry Alow pir bilen seniň toýuňa gelsin.

Ezber aýy mübärek, toýuňyz gutly bolsun.

Omyn!

Uly il bilen bile elini ýüzüne sylyp «Omyn!» diýen Magtymguly eýýäm bu aýdylan täsin sözleri ýat tutupdy. Ol täze öwrenen zadyny-manyly hem sazlaşykly setirlerini öz ýanyndan gaýtalap-gaýtalap hezil etdi. Öz zehinine özi guwandy. Taýçanak ýaly syçyrap ýören oglanyň diýseň keýpi çagdy.

Gelni kejebeläp alyp gaýtdylar. Dyzlaryna alty-altydan goza-goza jaň dakylan arwana şaňyrdap gelýärdi. Bu şatlyk-şowhuna ýüregi hasam joşan oqlan owsara ýapyşdy-da bütin göwresini ak arwananyň hereketine goşup, dähedem-dessem ýaýkanyp «Ýar-eý, jana» gygyrdy:

«Bir köýneginiň bar daraýy, gyz-eý, jan-ow...»

Kejebäniň töwereginde almagöz bedewlerini oýnadyp gelýän

ýigitler onuň «o-o-ow»!-uny alyp göterdiler. «Jan diýdim,
gardaş!»

Olar kejebeni idekläp, aýdyma zowladyp gelýän şujagaz ýumruk
ýaly oglanjygyň uzagyndan külli türkmene «Jan!» diýdirjek
bagşy bolup ýetişjekdigini kúyüne-de getirenokdylar. Aýdym-saz
sungaty